

OMGEVINGS-
WIJZER

TOETS 01 16

HULPMIDDEL VOOR DUURZAME GEBIEDSONTWIKKELING

OMGEVINGSWIJZER MAAKT DUURZAAMHEID CONCREET

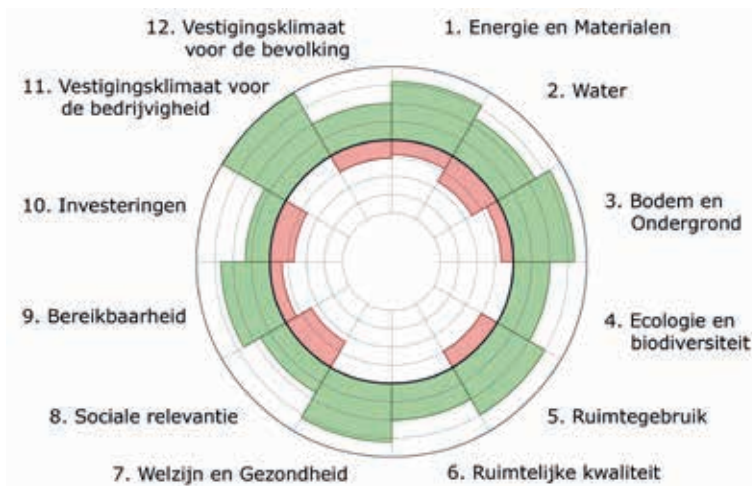
Het ministerie van Infrastructuur en Milieu en Rijkswaterstaat besteden in hun projecten steeds meer expliciete aandacht aan duurzaamheid. Maar wanneer is een opgave of project duurzaam? Om duurzaamheid van bijvoorbeeld projecten uit het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) in kaart te brengen, heeft Rijkswaterstaat de Omgevingswijzer ontwikkeld. Dit instrument bestaat uit twaalf duurzaamheidsthema's en is bedoeld om op een gestructureerde wijze het bewustzijn en de discussie rondom duurzaamheid in een gebied te bevorderen en te structureren. Daarnaast helpt de Omgevingswijzer bij de ontwikkeling van een gezamenlijk probleem perspectief van de verschillende betrokken partijen waarbij de gezamenlijke gebiedsopgave centraal staat. Het geeft inzicht in sociale, ecologische en economische duurzaamheid (people, planet en profit). Sinds 2011 wordt het instrument binnen Rijkswaterstaat gebruikt en de laatste jaren ook steeds meer in projecten van ProRail, provincies, waterschappen en gemeenten maar zelfs ook bij bedrijven in de grond-, weg- en waterbouw. Het instrument heeft in korte tijd een wonderbaarlijke ingang gevonden in planologisch Nederland. Zo wordt momenteel bij het planMER van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) bekeken welke rol de Omgevingswijzer daarin kan spelen. Er is inmiddels veel praktijkervaring met de Omgevingswijzer opgedaan. Dit artikel geeft inzicht in wat het instrument is, de toepassingsmogelijkheden en enkele praktijktoepassingen.

Amar Sjaw En Wa en Jos Arts

Hoe werkt de Omgevingswijzer?

De Omgevingswijzer is een procesinstrument dat het meest effectief is vroeg in het planvormingsproces, bijvoorbeeld bij de gebiedsagenda, een MIRT-onderzoek of een (MIRT)verkenning. Het belangrijkste doel van de toepassing van de Omgevingswijzer in een sessie is het voeren van een gestructureerde discussie met stakeholders over duurzaamheid en meekoppelkansen. Hierbij wordt in kaart gebracht hoe duurzaam de scope van een opgave is en wat het potentieel voor integrale duurzame gebiedsontwikkeling is. De Omgevingswijzer is een kwalitatief instrument dat bestaat uit een vragenlijst van twaalf duurzaamheidsthema's. Het kan digitaal (www.omgevingswijzer.org) worden ingevuld. Hoewel een individu of een projectteam de vragen zelf zou kunnen beantwoorden, leert de ervaring dat de meerwaarde groter is als de vragen samen met een groep experts of ervaringsdeskundigen vanuit het gebied worden langsgelopen, waarbij een facilitator het proces begeleidt. Om zulke Omgevingswijzersessies te ondersteunen, kan gebruik worden gemaakt van de expertise van facilitatoren die binnen Rijkswaterstaat zijn opgeleid. De deelnemers van zo'n sessie kunnen bestaan uit de leden een projectteam en externe stakeholders. Zo is goede kennis aanwezig over het project en kan een tunnelvisie op louter het projectbelang worden voorkomen. Door de betrokkenheid van externe stakeholders is er meer kennis vanuit het gebied beschikbaar en ontstaat er discussie over wat er in het gebied speelt. De uitkomst is een kwalitatief resultatenwiel (zie ook figuur 1) die in een oogopslag voor een opgave aangeeft, met de kleuren groen en rood, welke thema's een meer positief of meer negatief effect in het gebied hebben. Om later te kunnen teruggrijpen op de discussies tijdens de sessie is er de mogelijkheid om bij de antwoorden op de vragen ook argumenten toe te voegen.

Met de Omgevingswijzer wordt kwalitatief inzicht verkregen in welke kansen en belemmeringen er in het gebied zijn en hoe partijen hier gezamenlijk mee om kunnen gaan. Om kwantitatieve uitkomsten te verkrijgen, zijn vervolgonderzoeken nodig en kan het een aanvulling zijn op andere instrumenten zoals een maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA) of milieueffectrapportage (m.e.r.). De Omgevingswijzer kan in verschillende fasen van het planvormingsproces meerwaarde bieden en ook in de keten van betrokken partijen gedurende het proces. Daarom is binnen de Greendeal

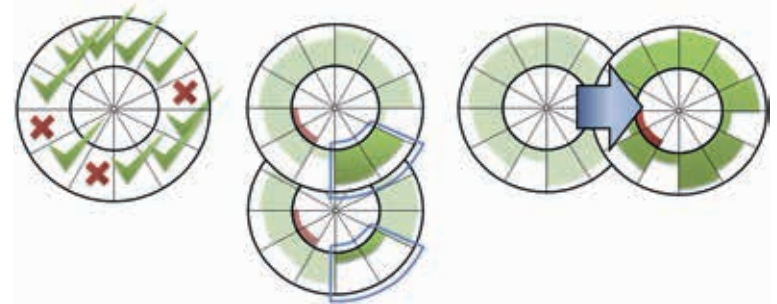
Figuur 1. Voorbeeld van een resultatenwiel van de Omgevingswijzer.

DE AUTEURS

Amar Sjaauw En Wa (06-15589084, amar.sjaauwenwa@rws.nl) is adviseur MIRT bij Rijkswaterstaat, Jos Arts (06-53748103, jos.arts@rws.nl) is topadviseur Leefomgeving bij Rijkswaterstaat en hoogleraar Milieu en Infrastructuur Planning bij Rijksuniversiteit Groningen.

Duurzaam Grond-, Weg- en Waterbouw (www.duurzaamgww.nl) de Omgevingswijzer ook een van de instrumenten, naast het Ambitiweb, DuboCalc en de CO₂-Prestatieladder.

De Omgevingswijzer kan op meerdere manieren worden toegepast: als checklist (de minimale toepassing); om de reikwijdte van een opgave of project te verkennen, ambities te bepalen, en/of discussie over duurzaamheid te structureren; of om alternatieven of varianten te vergelijken; of om de consistentie tussen fasen te bewaken. In figuur 2 zijn de meest gebruikte vormen getoond.

Figuur 2. Drie verschillende manieren hoe de Omgevingswijzer kan worden gebruikt: als checklist, om varianten te vergelijken of om bij faseovergangen te vergelijken hoe het met de eerder gestelde duurzaamheidsambities staat.

Wat levert de Omgevingswijzer in de praktijk op?

Het gebruik van de Omgevingswijzer heeft al diverse nieuwe inzichten opgeleverd binnen verschillende opgaven en projecten. Dit artikel licht een aantal praktijktoepassingen toe zoals de N309 't Harde, A16 Rotterdam en Gebiedsagenda Zeeland. Onlangs is door Royal HaskoningDHV een evaluatie in het kader van de Verduurzaming van het MIRT* gedaan naar de toepassing van de Omgevingswijzer bij twintig initiatieven en projecten. Uit deze evaluatie komt naar voren dat de Omgevingswijzer aan de voorkant van een opgave of projectfase de omgevingsgerelateerde kansen het meest effectief in beeld brengt voor duurzame gebiedsontwikkeling. Ook blijkt het een goede basis te bieden om deze kansen (en bijbehorende risico's) te bespreken met de opdrachtgever en verschillende stakeholders, om daarna heldere afspraken te kunnen maken over wie welke onderwerpen het best kan oppakken en wie voor welke doelen verantwoordelijk is. Hierdoor kunnen vroegtijdig in het planvormingsproces kansen en risico's worden onderkend, waardoor deze expliciet en integraal in het traject meegenomen kunnen worden. Het kan zorgen voor meer draagvlak, het aanhaken van relevante actoren en het verdelen van de verantwoordelijkheden. Het integrale karakter van de Omgevingswijzer gaat ook hand in hand met het vergroten van de efficiency. Binnen projecten blijken verschillende duurzaamheidsthema's verbonden te kunnen worden zodat synergie(voordeel) ontstaat. In de volgende drie toepassingen wordt inzicht gegeven in hoe de

DE THEMA'S EN PRINCIPES DIE AAN BOD KOMEN IN DE OMGEVINGSWIJZER:

	Thema	Principes
Ecologie (planet)	Energie en materialen	Energievraag / duurzame energie / gebruik fossiele brandstoffen / uitwisseling van energie / materiaalgebruik / circulaire economie
	Water	Waterveiligheid / wateroverlast / waterkwaliteit / watertekort / klimaatbestendigheid
	Bodem en Ondergrond	Geotechniek / bodemdiversiteit / bodemkwaliteit / ondergrondse infrastructuur / archeologische en aardkundige waarden / bodemdaling
	Ecologie en Biodiversiteit	Habitatkwaliteit / groene ecologische structuren / blauwe ecologische structuren
Sociaal (people)	Ruimtegebruik	Aansluiting ontwikkelingsvraag / gebruik bestaand gebied / uitbreiding / meervoudig ruimtegebruik / klimaatbestendigheid (hitte)
	Ruimtelijke kwaliteit	Belevingswaarde / gebruikswaarde / toekomstwaarde / integraal ontwerp / cultuur-historische waarde
	Welzijn en gezondheid	Gezondheidsbescherming / veiligheid / fysieke gezondheid / mentale gezondheid / hinder
	Sociale relevantie	Sociaal welzijn / demografische samenstelling / sociaal draagvlak / lokale expertise
	Bereikbaarheid	Robuust mobiliteitssysteem / efficiënt gebruik infrastructuur / bereikbaarheid functies / adaptief mobiliteitsbeleid
Economie (profit)	Investerings	Evenredige kosten en baten / gebiedskwaliteiten / waarde creatie / life cycle costing / benodigd budget
	Vestigingsklimaat voor de bedrijvigheid	Vestigingsklimaat / economisch beleid / innovatie- en aanpassingsvermogen
	Vestigingsklimaat voor de bevolking	Werkgelegenheid / bereikbaarheid arbeidsmarkt / ontwikkeling beroepsbevolking / voorzieningenaanbod

Tabel 1. Thema's van de Omgevingswijzer en bijbehorende principes.

Omgevingswijzer in de praktijk kan worden ingezet en welke meerwaarde de inzet van het instrument heeft opgeleverd.

N309 't Harde

Bij de N309 't Harde werd de Omgevingswijzer aan het begin van de verkenning gebruikt om inzichtelijk te krijgen welke invloed de verschillende varianten in het gebied hebben en om het gesprek aan te gaan met de stakeholders. Daarna werden er vervolgonderzoeken gedaan, waarvan de uitkomsten werden gebruikt voor de tracékeuze met daarbij een MER-rapport.

De N309 loopt door de bebouwde kom van 't Harde en Oostendorp. Het dagelijks verkeer op deze doorgaande weg tussen de A28 en Elburg zet de leefbaarheid in de kernen van 't Harde en Oostendorp onder druk. Met name tijdens de spits vormen zich vaak files. De weg is in 2008 in het kader van groot onderhoud aangepakt en heringericht, maar daarmee zijn nog niet alle problemen opgelost. In 2009 besloten Provinciale Staten van de provincie Gelderland daarom om geld beschikbaar te stellen voor de verdere aanpak van de N309 bij 't Harde. De verwachting is dat het verkeer op de N309 in 't Harde zal groeien. Dit heeft een grote invloed op de leefbaarheid en de doorstroming van het verkeer in het dorp. In de pre-ontwerpfase (verkenning) werden verschillende alternatieven vergeleken: een route door de dorpskern en twee bypasses om het dorp. In eerste instantie leek het omleiden van het verkeer uit de dorpskern de meest kansrijke oplossing. Dit zou de milieukwaliteit in het dorp verbeteren en de regionale verkeersstroom kon intact worden gehouden. Tijdens de Omgevingswijzersessie werd echter duidelijk dat er belangrijke argumenten zijn om de weg door de dorpskern te laten lopen. Deze argumenten zijn vooral sociaaleconomisch van aard: het verkeer dat momenteel door dorpskern gaat, is de grootste bron van inkomsten voor de kleine en middelgrote bedrijven. Tevens zal 't Harde te maken krijgen met krimp van de bevolking. Een omlei-

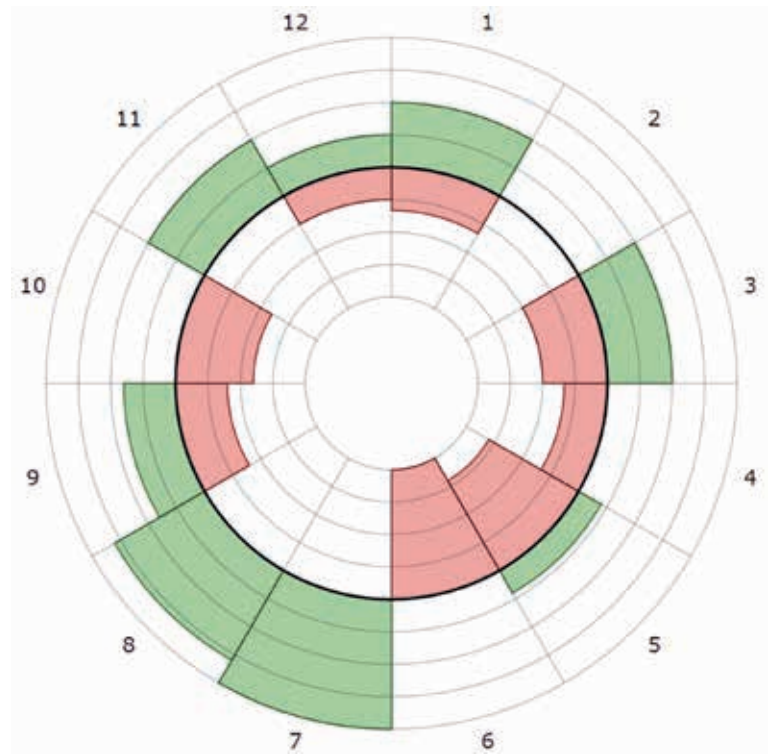
ding van de N309 uit de dorpskern zou dus vermindering van de levendigheid en de activiteiten in het dorp betekenen. Bovendien zou de verbetering van de verkeersstroom via een bypass voor meer verkeer richting de omliggende dorpen zorgen. Het werd ook duidelijk dat geluidsoverlast niet verdwijnt, maar naar de buitenwijken wordt verplaatst. Hoewel aanvankelijk een bypass de beste oplossing leek, toonde verdere studie naar aanleiding van de Omgevingswijzersessie aan dat er ook sterke argumenten zijn om de weg in de dorpskern te behouden. Bij dit project bleek dat de Omgevingswijzer in de vroege planvormingsfase zinvol kan worden gebruikt om inzichtelijk te maken wat er in een gebied speelt. Uit het resultatenwiel (zie figuur 3) bleek dat de effecten van de bypassalternatieven op sociaaleconomisch gebied negatief waren. Het was al eerder bekend dat de effecten van deze alternatieven op het gebied van natuur (onder andere Natura 2000) negatief zouden zijn, maar ook op ruimtelijke kwaliteit konden deze geen meerwaarde bieden. De toepassing zorgde ervoor dat de betrokken partijen hun mening heroverwogen en het had structuur gebracht in de discussie over wat de meest duurzame oplossing voor een probleem is. In de vervolgfases van het proces werd uitvoeriger bekeken wat de meerwaarde van het opwaarderen van het bestaande tracé was. Vervolgens werd in het MER-rapport verder aangetoond dat de beste oplossing het opwaarderen van het bestaande tracé door 't Harde was.

A16 Rotterdam

Hoe maak je een inpassing zo duurzaam en leefbaar mogelijk in een complexe en dichtbevolkte omgeving? Die vraag werd gesteld nadat bij de A16 Rotterdam (destijds ook wel "A13/A16 Rotterdam" genoemd) het voorkeursbesluit was genomen en er aan de slag kon worden gegaan met de planuitwerking. De Omgevingswijzer werd hierbij als eerste stap gebruikt om het gesprek aan te gaan met de verschillende betrokken partijen uit het gebied, om op te halen wat hun beeld is van duurzaamheid. Het doel van de

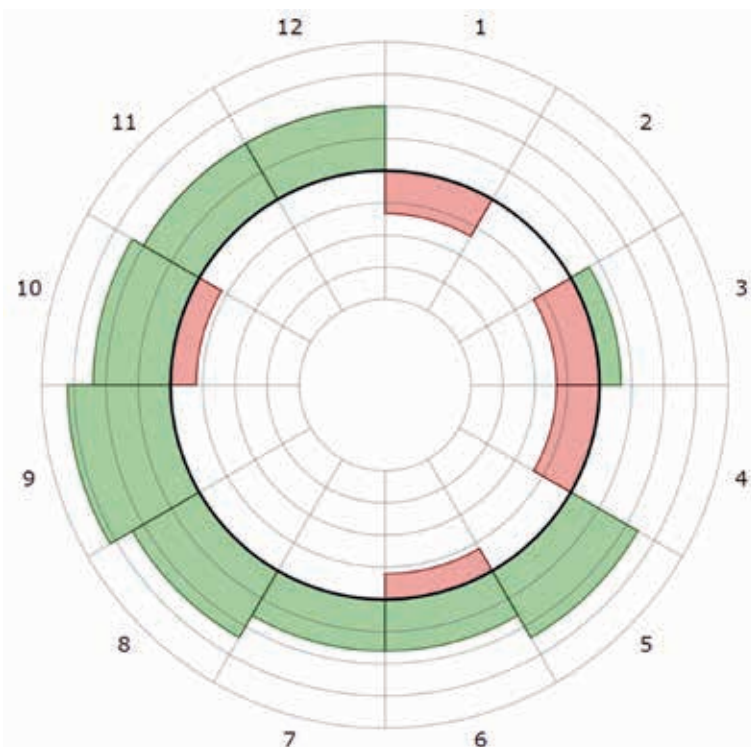

Figuur 3. N309 't Harde: huidige situatie en de voorgestelde bypass. Resultatenwiel van de bypass. Hiermee is in een oogopslag inzichtelijk dat er niet alleen op het gebied van milieu en ruimtelijke beleving negatieve gevolgen zijn, maar ook op economisch gebied. Wel biedt de bypass voor de gezondheid van de bewoners een positievere bijdrage.

Omgevingswijzersessie was om kennis met elkaar te maken, de ambities van de partijen bespreekbaar te maken, dit om te zetten naar een gezamenlijke ambitie en het communiceerbaar te maken richting het bestuur van de partijen. De uitkomst van de sessie was dat duurzaamheid bij alle betrokken partijen een rol speelt, alleen bleek ook dat ieder zijn eigen beeld en opvatting hierover heeft. Door gezamenlijk het gesprek aan te gaan, zijn alle neuzen dezelfde kant op gaan wijzen. Naar aanleiding van de Omgevingswijzersessie werden vervolgens vijf thema's (water, energie en materialen, ecologie en biodiversiteit, ruimtelijke kwaliteit en welzijn) geselecteerd die met vervolgonderzoeken en sessies, waaronder het Ambitieweb (ook een instrument

van "Duurzaam GWW"), meer invulling kregen. Uiteindelijk is er aan het einde van de planuitwerking een kansenboek gemaakt; een inspiratieboek voor iedereen die betrokken is bij de ontwikkeling van de A16 Rotterdam en omliggende gebieden. Het document staat vol ideeën voor duurzame oplossingen en toepassingen. Denk bijvoorbeeld aan oplaadrijstroken voor elektrische auto's en het gebruik van duurzame composietmaterialen. Met het "Kansenboek duurzaamheid A16 Rotterdam" wordt inzichtelijk gemaakt welke maatregelen de bijdrage aan een duurzame leefomgeving voor het gebied versterken. Dit kansenboek zal als input worden gebruikt richting de contractuitvraag voor de realisatie van het project.

Figuur 4. Resultatenwiel van de A16 Rotterdam.

Figuur 5. Overzicht van alle ingediende kansen bij de A16 Rotterdam als een van de vervolgstappen na het gebruik van de Omgevingswijzer.

Gebiedsagenda Zeeland

Wat voor rol speelt duurzaamheid heel vroeg in het plan- en besluitvormingsproces bij een gebiedsagenda? Dat was de vraag die bij de gebiedsagenda Zeeland in 2012 speelde voordat deze werd vastgesteld, waarbij de

Omgevingswijzer voor het eerst werd gebruikt. Om vast te stellen welke opgaven in een specifiek gebied spelen, wordt per regio een gebiedsagenda gezamenlijk met Rijk en decentrale overheden gemaakt. De plannen en visies van Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten worden als het ware op elkaar gelegd. De gebiedsagenda bevat zowel een gezamenlijke visie als de gezamenlijk onderkende opgaven van een gebied. De besluitvorming over de vraag voor welke opgaven en welke oplossingen gekozen wordt, gebeurt in samenspraak tussen Rijk en regio in de bestuurlijke overleggen. Vervolgens kunnen uit deze gebiedsagenda projecten worden gestart met bijvoorbeeld verkenningen.

In de provincie Zeeland zijn de volgende onderwerpen in de ruimtelijke planning relevant: waterveiligheid, de nabijheid van twee grote Europese havens (Rotterdam en Antwerpen), toerisme en krimp. In de gebiedsagenda staat omschreven wat deze thema's betekenen voor de ruimtelijke ontwikkeling in de provincie Zeeland. Door het gesprek aan te gaan met behulp van de Omgevingswijzer kon op strategisch niveau duidelijk worden gemaakt hoe de verschillende onderwerpen, die soms tegenstrijdige belangen hebben, invloed hebben in het gebied. Het instrument werd hier als check gebruikt om na te gaan of en hoe duurzaamheid in de gebiedsagenda zit geborgd. De uitkomst van de sessie was dat de gebiedsagenda veel raakvlakken heeft in verschillende onderwerpen, maar dat de uitdaging ligt in het integraal verbinden van deze onderwerpen. Het meest opvallende hierbij was dat het onderwerp water voornamelijk gericht was op zoutwater, maar dat zoetwater onderbelicht bleek te zijn. In een deel van het gebied bleek namelijk op termijn een tekort aan zoetwater te ontstaan, waar nog weinig oog voor was maar wat invloed kan hebben op de landbouw en de natuur. Als gevolg van de Omgevingswijzersessie is er een extra paragraaf in de gebiedsagenda gekomen met aandacht voor het zoetwater tekort. De toepassing van de Omgevingswijzer maakte duidelijk dat het instrument kan helpen om de relaties tussen verschillende ruimtelijke problemen of initiatieven en tussen de strategische en operationele besluitvorming te laten zien.

De eerste stap richting integrale duurzame gebiedsontwikkeling

Met het gebruik van de Omgevingswijzer wordt een eerste stap gezet om richting een gezamenlijke integrale duurzame gebiedsopgave te gaan. Het is een hulpmiddel om op een laagdrempelige manier het gesprek aan te gaan met stakeholders en zichtbaar te maken wat voor rol duurzaamheid in een gebiedsopgave speelt. Door middel van de discussie kan een geza-

menlijk probleemperspectief worden ontwikkeld. De Omgevingswijzer heeft bij de projecten waar het is toegepast aangetoond dat het de meeste meerwaarde kan hebben vroeg in het planvormingsproces. Ook tijdens vervolgfases in een project kan de Omgevingswijzer meerwaarde bieden. Bent u na het lezen van dit artikel geïnteresseerd om dit instrument ook toe te passen bij uw opgave of project? Neem gerust contact op met de auteurs van dit artikel. ■

Evaluatie van de Omgevingswijzer

Een recente evaluatie van het gebruik van de Omgevingswijzer bij twintig initiatieven en projecten leert dat belangrijke kenmerken van de Omgevingswijzer als procesinstrument zijn:

- discussietool met stakeholders waarbij de nadruk op het bespreekbaar maken ligt;
- een spiegel die wordt voorgehouden over ambities en gedrag met betrekking tot duurzaamheid;
- stelt het gebied centraal; wat is de gebiedsopgave?
- kwalitatief resultaat;
- in een oogopslag de mogelijke kansen en risico's wat betreft duurzaamheid;
- de eerste stap richting vervolgonderzoeken en aandachtspunten voor besluitvorming;
- op vele schaalniveaus en op vele manieren toepasbaar; de grootste meerwaarde aan de voorkant van een planvormingsproces.

Verduurzaming MIRT: Op 10 maart 2014 heeft de staatssecretaris van IenM een brief over de modernisering van het milieubeleid aan de Tweede Kamer aangeboden. Een van de acties die in deze brief wordt beschreven, betreft de integratie van duurzaamheid in het MIRT. Het project 'Verduurzaming MIRT' geeft invulling aan deze actie. http://mirt2015.mirtprojectenoverzicht.nl/mirt_projectenoverzicht_2015/beleidscontext/vernieuwing_van_het_mirt/

Figuur 6. Gebiedsagenda Zeeland en resultatenwiel van de gebiedsagenda Zeeland.

